

Arapçada Ortak Kullanılan Sarf Vezinleri

İD ŞAHABETTİN ERGÜVEN^a

Geliş Tarihi: 30.11.2019 | Kabul Tarihi: 30.01.2020

Öz: Arapçanın önemli özelliklerinden biri kuşkusuz ıstikâkır (kelime türetme). İstikâk konusu Arap gramerinin sarf kısmında incelenmektedir. Arap grameri sarf ve nahiv olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Sarf ilminde kelime bilgisi (morfoloji), nahiv ilminde ise cümle bilgisi (sentaks) ele alınmaktadır. Arapça öğretiminde sarf ilmi en az nahiv ilmi kadar önemlidir. Arapçada hem sarf vezinlerine hem de bu vezinlerin ifade ettiği anlamlara büyük önem verilmektedir. Arap dilinde bazı sarf vezinlerinin ortak kullanılması olgusuna hem dini metinlerde hem de cahiliye dönemi Arap şiiri ve atasözlerinde sıkça rastlamaktayız. Sarf vezinlerinin ortak kullanılmasının bazı nedenleri vardır. Bunların başında i'lâl (illet harflerini birbirine dönüştürme) ve idgam (ard arda gelen aynı cins iki harfi tek harf yapıp şeddeli okuma) kurallarının gerektirdiği harf ve hareke değişiklikleri gelmektedir. Ortak kullanılan sarf vezinlerinden hangi anlamın kastedildiğini anlamada bağlam ve karineler belirleyici olmaktadır. Biz bu çalışmada, Arapçada ortak kullanılan sarf vezinlerini, bunun sebeplerini, gramercilerin bu konudaki görüşlerini Kur'ân-ı Kerim âyetleri, cahiliye dönemi Arap şiiri ve atasözlerinden örnekler eşliğinde ele alıp inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Arapça, sarf, vezin, mastar, ism-i zaman, ism-i mekan, ism-i fâil.

^a Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
sahabettinerguven@hitit.edu.tr

Morphological Measures Commonly Used in Arabic

Abstract: Ishtiqaq (word derivation) is undoubtedly one of the important features of Arabic. The topic of iştikak is examined in the morphology part of Arabic grammar. Arabic grammar is divided into two parts as sarf and nahw. In the field of sarf, word knowledge (morphology) is dealt with whereas in the field of nahw sentence structure (syntax) is studied. In teaching the Arabic language, sarf is just as important as nahw. In Arabic, both sarf measures and their meanings are given great importance. The concept of the common use of certain sarf measures in Arabic is frequently encountered both in religious texts and in Arabic poetry and proverbs at the age of ignorance. There are some reasons for the common use of sarf measures. The most important of these are the changes in the letters and movements required by the rules of i'lâl (converting illat letters to each other) and idgham (making two consecutive letters of the same genre one letter and reading them twice). Context and karines (clues) are decisive in understanding which meaning is meant by the common use of sarf measures. In this study, sarf measures that are commonly used, the reasons for it and opinions of grammarians on this subject will be examined along with the examples from Qur-an verses and Arabic poetry and proverbs at the age of ignorance.

Keywords: Arabic, morphology, measure, infinitive, noun of time, noun of place, active participle.

Giriş

Arapça, kendine has kelime vezinleri olan *iştikâk* (kelime türetme) özelliğine sahip çekimli bir dildir. Vezinler, cümle içerisinde fonksiyonel görevleri olan isim ve fiiller için çeşitli anlamlar taşıyan hazır kalıplardır.¹ Vezin, aynı sayıdaki aynı harf ve hareke özelliklerine sahip olan kelime yapılarından (ölçü/kalıp) her biridir. Arap gramerinin öncü sîmalarından olan ‘Amr b. Osmân b. Kanber Sibeveyhî (öl. 180/796) vezin terimini “binâ - أُبْنِيَّةُ، بُنَاءٌ” kelimesiyle ifade etmektedir. Bu bağlamda şöyle demektedir:² “Bundan yapılan fiiller üç vezinde olur. - فَاَلْأَفْعَالُ تُكُونُ مِنْ هَذَا عَلَى ثَلَاثَةِ أُبْنِيَّةٍ. - Ebu’l-Abbâs el-Müberred (öl. 286/900) ise vezin terimini “vezin, binâ - وَرُزْنٌ، بُنَاءٌ” kelimeleriyle ifade etmektedir. el-Müberred, “ifti’âl” babından bahsederken şöyle der: “Gelecek zamanı “يَفْتَعُلُ” vezninde olur. Bu da mef’ûl almayan bir vezindir/yapıdır. - وَيَكُونُ وَرُزْنُ الْمُسْتَفْعِلِ عَلَى وَرْنِ يَفْتَعُلُ وَهُوَ بُنَاءٌ لَا يَتَعَدَّى إِلَى الْمَفْعُولِ.”³ Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî (öl. 392/1002) vezin terimini “binâ, sıyga - صِيغَةٌ، بُنَاءٌ” kelimeleriyle ifade etmektedir. İsm-i fâilden bahsederken şöyle demektedir: “İsm-i fâil de böyledir. Lafzı oluş/eylem ifade etmektedir. Sıygası ve vezni fiili yapan kişi olduğunu göstermektedir. - وَكَذَلِكَ اسْمُ الْفَاعِلِ، لَفْظُهُ يُفِيدُ الْحَدَثَ، وَصِيغَتُهُ وَبِنَاؤُهُ يُفِيدُ كَوْنَهُ صَاحِبَ الْفِعْلِ.”⁴ Ebû Bekr Abdulkâhir el-Cürçânî (öl. 471/1078) gibi sonraki dönemlerde yaşayan alimler daha çok “vezin”⁵ ve “sıyga”⁶ terimlerini kullanmışlardır.

¹ Arapçada vezinler ve iştikâk konusunda detaylı bilgi için bkz. Subhî Sâlih, *Dirâsât fi fıkhi’l-luga*, Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 2009, s. 328-335.

² ‘Amr b. Osman b. Kanber Sibeveyhî, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1988, III, 5.

³ Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezid el-Müberred, *el-Muktabadab*, thk. Muhammed Abdülhâlik ‘Udayme, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1993, I, 213.

⁴ Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsûlî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrut: el-Mektebetü’l-‘İlmiyye, ts., III, 101.

⁵ Ebû Bekr Abdurrahmân b. Muhammed Abdulkâhir el-Cürçânî, *el-Muktesid fi şerhi’t-tekmile*, thk. Ahmed b. Abdullah b. İbrâhim ed-Dervîş, Riyad: Câmi’atu Muhammed b. Su’ûd el-İslâmiyye, 2007, II, 080.

⁶ el-Cürçânî, *el-Muktesid fi şerhi’t-tekmile*, II, 139.

Arapçada vezin terimi, iştikâk (*türeme*) özelliğine sahip kelimeler için kullanılmaktadır. Zamirler, ism-i işâretler, ism-i mevsuller gibi türeme özelliği olmayan kelimeler için vezin kelimesi kullanılmamaktadır.⁷ Sarf ilminde çok sayıda vezin bulunmaktadır. Bu vezinleri birbirinden ayıran birtakım özellikler vardır. Aksi takdirde vezinler birbirlerine benzeyecek, hangi veznin ne anlam ifade ettiğini anlamak zor olacaktır. Vezinleri harf sayıları, hareke ve harf özellikleri birbirinden ayırmaktadır. Örneğin sahih harflerden oluşan sülâsi fiillerin ism-i fâili “فَاعِلٌ”, ism-i mef’ûlü “مَفْعُولٌ”, ism-i tafdüli “أَفْعُلٌ”, ism-i tasğiri “فُعَيْلٌ” vezinlerinde gelmektedir. Şekil olarak birbirine benzemeyen bu vezinlerin ifade ettikleri anlamlar da farklı farklıdır. Bununla birlikte Arapçada ortak kullanılan bir takım vezinler vardır. Örneğin “فُعَيْلٌ” vezni hem sıfat-ı müşebbehe hem de mübâlağalı ism-i fâil için kullanılır. Yine “مَفْعُلٌ” vezni hem ism-i zaman hem ism-i mekan hem de mimli mastar için kullanılır. Aynı şekilde “مِفْعَالٌ” vezni hem ism-i âlet hem de mübâlağalı ism-i fâil için ortak kullanılır. Şekil ve yapı olarak birbirinin aynı olan bu vezinlerin cümle içerisinde hangi anlamda kullanıldığını anlamada bağlam/kontekst ve karineler belirleyici olmaktadır.

Sarf İlminde Ortak Kullanılan Vezinler

1. فُعَيْلٌ vezni: Bu vezin, sıfat-ı müşebbehe, mübâlağalı ism-i fâil, ism-i fâil, ism-i mef’ûl ve bazı sülâsi fiillerin mastarı için ortak kullanılmaktadır. Bu vezin ayrıca ism-i mef’ûl anlamında kullanıldığında müzekker ve müennesi ortak olur. Açıklama ve örnekler aşağıda verilecektir. İbn Mâlik, ism-i fâilin anlamında mübalağa ve çokluk istendiğinde mübâlağalı ism-i fâil vezinlerinin kullanılmasını gerektiğini ifade etmekte ve “فُعَيْلٌ” vezninin bunlardan biri olduğunu söylemektedir.⁸ Ebü’l-Kâsım ez-Zeccâci (öl. 337/949), “فُعَيْلٌ” veznini sıfat-ı müşebbehe bâbında

⁷ Temmâm Hasen, *el-Lugatu'l-'Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, Dâru'l-Beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1994, s. 133.

⁸ Ebü Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik, *Şerhu'l-kâfiyeti's-şâfiyye*, thk. Ali Muhammed Mu'avvad & Âdil Ahmed Abdulmevcüd, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000, I, 461.

temel vezinlerden olduğunu belirtmektedir.⁹ Radiyyüddîn el-Esterâbâdî (öl. 688/1289) “فَعِيلٌ” vezninde sıfatı müşebbehe olarak daha çok ayne’l-fiilin harekesi mâzide kesra olan fiiller “hastalandı, hasta - مَرَضٌ - مَرِيضٌ”, mudâ’af fiiller “zeki oldu, zeki - شَقِيٌّ - لَبِيْبٌ” ve nâkıs-ı yâî fiillerin “bedbaht oldu, bedbaht - - شَقِيٌّ” geldiğini söylemektedir.¹⁰ el-Müberred, “فَعِيلٌ” vezninde gelen kelimelerin “كَرِيْمٌ” ve “طَرِيْفٌ” gibi aslen lâzım (geçişsiz) fiilden türeyen sıfatlar olduğunu, mübâlağa anlamı ifade eden “عَلِيْمٌ” ve “رَجِيْمٌ” gibi müteaddî (geçişli) fiillerden türeyen isimlerin bu vezne mülhak olduğunu belirtmektedir.¹² Ebû Hayyân el-Endelüsî (öl. 745/1344) en yaygın kullanılan sıfat-ı müşebbehe vezninin “فَعِيلٌ” olduğunu söylemektedir.¹³ “فَعِيلٌ” vezninin sıfat-ı müşebbehe olarak kullanıldığına aşağıdaki âyeti örnek verebiliriz:

يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيْلًا.

“Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!”¹⁴

“فَعِيلٌ” veznini sıfat-ı müşebbehe olarak kullanıldığına Cerîr b. Atıyye’nın (öl. 110/728) şu beytini örnek verebiliriz:¹⁵

لَا تَأْمَنَنَّ فَيَاتِي غَيْرُ أَمِينِهِ غَدْرُ الْخَلِيلِ إِذَا مَا كَانَ أَلْوَانًا

Sakın güvenme dosta zira güvenemem ben de

Çeşit çeşittir ihaneti ettiğinde görürsün sen de

⁹ Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-Cümel*, thk. Ali Tevfik el-Hamed, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle; İrbid: Dâru’l-Emel, 1984, s. 92.

¹⁰ شَقِيٌّ kelimesi فَعِيلٌ veznindedir. Kelimenin aslı شَقِيٌّ idi. Birincisi sâkin, ikincisi harekeli iki “yâ” harfi aynı kelimedede ard arda geldiği için idgam edildi. Yazılıştaki tek harf yazılır ve üzerine şedde konur. Okunurken birincisi sâkin ikincisi harekeli okunur. İ’lâl kuralları için bk. Mehmet Talu, *Sarf ilmi*, İstanbul: Tereke Yayinevi, 2003, ss. 140-154.

¹¹ Radiyyüddîn Muhammed b. Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni’l-Hâcib*, thk. Muhammed Nürulhüseyn & Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts., I, 147.

¹² el-Müberred, *el-Muktadab*, II, 113-114.

¹³ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *İrtişâfu’d-darab min lisâni’l-‘Arab*, thk. Receb ‘Usmân Muhammed, Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1998, V, 2360.

¹⁴ Furkân, XXV, 28.

¹⁵ Muhammed İsmâil Abdullah es-Sâvî, *Şerhu dîvâni Cerîr*, İskenderiyye: Matba’atu’s-Sâvî, ts., s. 594.

“فَعِيلٌ” vezninin sıfat-ı müşebbehe olarak kullanıldığına şu atasözünü örnek verebiliriz:

لقاء الخليل شفاء الغليل.¹⁶

“فَعِيلٌ” vezninin sıfat-ı müşebbehe olarak kullanıldığına şu âyeti de örnek verebiliriz:

ذَلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ.

“Bunu biz sana âyetlerden ve hikmet dolu Kur’an’dan okuyoruz.”¹⁷

Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzi (öl. 606/1210), âyette geçen “الْحَكِيمِ” kelimesinin üç anlama gelebileceğini şöyle açıklamaktadır: ¹⁸ “الْحَكِيمِ” için üç vecih de câizdir. Birincisi “الْعَلِيمُ” ve “الْقَدِيرُ” gibi mübalağalı ism-i fâildir. Zira Kur’an-ı Kerîm çok hükmeder, tüm hükümler ondan alınır. Bu durumda “حَكْمٌ - يَحْكُمُ” fiilinden türemiş mübâlağalı ism-i fâildir. İkincisi, nazım, te’lif ve içerdği ilimler ile hikmet ve bilgi sahibidir. Bu durumda “حَكْمٌ - يَحْكُمُ” fiilinden türemiş sıfat-ı müşebbehedir. Üçüncüsü, “الْمُفْعِلُ” anlamında kullanılan “فَعِيلٌ” veznidir. Bu durumda “أَحْكَمُ” fiilinin ism-i fâili olur, işi sağlam ve kusursuz yapan anlamına gelir. Ahmed b. Yûsuf es-Semîn el-Halebî (öl. 756/1355) âyette geçen “الْحَكِيمِ” kelimesinin mübâlağalı ism-i fâil olduğunu, “فَعِيلٌ” vezninin “الْمُفْعِلُ” anlamında kullanılmasının Arapçada çok az olduğunu ifade etmektedir.¹⁹ “فَعِيلٌ” vezninin mübâlağalı ism-i fâil olarak kullanıldığına şu âyeti örnek verebiliriz.

إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا.

“Şüphesiz ki Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁰

Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ (öl. 395/1004), “فَعِيلٌ” vezninin

¹⁶ Hayreddin Şemsi Paşa, *Mu’cemü’l-emsâli’l-‘Arabiyye*, Riyad: Merkezü’l-Melik Faysal li’l-Buhûs ve’l-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 2002, II, 2096-2097; Kemal Halaylı, *Mu’cemu kunûzi’l-emsâl ve’l-hikemi’l-‘Arabiyye*, Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1998, s. 2.

¹⁷ Âl-i İmrân, 3/58.

¹⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzi, *Tefsîru Fahrî’r-Râzi el-müştehir bi’t-tefsîri’l-kebîr ev mefâtîli’l-ğayb*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981, VIII, 82.

¹⁹ Ahmed b. Yûsuf es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-mesûn fi ‘ülûmi’l-Kitâbi’l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd, Dimeşk: Dâru’l-Kalem, ts., III, 217-218.

²⁰ Nisâ, 4/24.

ism-i fâil ve ism-i mef'ûl anlamında da kullanıldığını söylemek-
te ve şu örnekleri vermektedir: “Sağlam, muhkem iş - أَمْرٌ حَكِيمٌ -
”Acı veren, elîm azab - عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَعْنَى مُؤْلِمٍ”.²¹ Bu bağ-
lamda Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım el-Enbârî (öl. 328/940),
“فَعِيلٌ” vezninde gelen “سَمِعٌ” kelimesinin ezdâd kelimelerden
saymakta ve şu yorumu yapmaktadır: “سَمِعٌ” kelimesi ezdât-
tandır. Hem “duyan - الَّذِي يَسْمَعُ (سَامِعٌ)” hem de “başkasına duyuru-
ran - الَّذِي يُسْمِعُ غَيْرَهُ (مُسْمِعٌ)” anlamına gelmektedir.²² İbnü'l-Enbârî,
aşağıdaki âyeti ve Amr b. Ma'dikerib ez-Zübyânî'nin (öl.
21/641) beytini şâhid olarak zikretmektedir:

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ.

“Onların kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hasta-
lığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar
için elîm bir azap vardır.”²³

Ayette geçen “أَلِيمٌ” kelimesi “acı veren - مُؤْلِمٌ” anlamındadır.

‘Amr b. Ma'dikerib’in aşağıdaki beytinde “سَمِعٌ” kelimesi
“ses veren, işittiren - مُسْمِعٌ” anlamında kullanılmıştır:²⁴

أَمِنْ رَيْحَانَةَ الدَّاعِي السَّمِيعِ يُورِقُنِي وَأَصْحَابِي هُجُوعٌ

Reyhâne'ye özlemim ses verip çağırmasın beni

Dostlarım gece uyurken hiç uyku tutar mı beni

Şair, düşmanları tarafından kaçırılan kız kardeşi Reyhane
için çok üzülmeğe, ona özlem duymaktadır. Bu özlem şairi
geceleri uykusuz bırakmaktadır.

“فَعِيلٌ” vezninde gelen mastara şu kelimeleri örnek verebili-
riz: Aslanın kükremesi için “زَارٌ” fiili kullanılır. Tasrîfi şöyledir:
“زَارٌ يَزَارُ يَزِيرُ زَارًا وَزَيْرًا”.²⁵ At kişnemesi için “صَهَلٌ” fiili kullanılır.

²¹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris Zekeriyâ, *es-Sâhibî fi fihri'l-lugati'l-'Arabiyye ve mesâ'ilihâ ve süneni'l-'Arab fi kelâmihâ*, thk. Ahmed Hasen Besec, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997, s. 236.

²² Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Kitâbu'l-ezdâd*, thk. Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1987, s. 83-84.

²³ Bakara, 2/10.

²⁴ Muhammed Muslihuddîn Mustafa el-Kocevî, *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde 'alâ tefsiri'l-Kâdi el-Beydâvi*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999, II, 252; İbnü'l-Enbârî, *Kitâbu'l-ezdâd*, s. 83-84.

²⁵ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, “زَارٌ”, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî, Kuveyt: Matba'atu Hükümeti'l-Kuveyt, 1965, XI, 395.

Çekimi şu şekildedir: “صَهْلٌ يَصْنَهُلُ صُهَالًا وَصَهِيلًا”.²⁶

İbnü'l-Enbârî “فَعِيلٌ” vezninin müzekker ve müennes için ortak kullanıldığını söylemekte ve şu açıklamayı yapmaktadır: “فَعِيلٌ” veznine giren bir isim, ism-i mef'ûl anlamında kullanılır. “Sürmeli göz - عَيْنٌ كَجِيلٍ”, “Kınalı el/avuç - مَحْضُوبَةٌ بِمَعْنَى مَكْحُولَةٍ”, “Kınalı el/avuç - مَحْضُوبَةٌ بِمَعْنَى مَكْحُولَةٍ”. Buna karşılık, “فَعِيلٌ” veznindeki isim, ism-i fâil anlamında kullanıldığında müennesini müzekkerden ayırmak için kelimenin sanuna müenneslik tâ'sı getirilir. “Cömert adam - رَجُلٌ كَرِيمٌ”, “cömert kadın - امْرَأَةٌ كَرِيمَةٌ”, “kibar, hoş adam - رَجُلٌ ظَرِيفٌ”, “kibar, hoş kadın - امْرَأَةٌ ظَرِيفَةٌ”.²⁷

2. مَفْعَالٌ vezni: Bu vezin, mübâlağalı ism-i fâil ve ism-i âlet için ortak kullanılmaktadır. Bu vezin ayrıca müzekker ve müennes isimler için de ortak kullanılır. Müberred, “مَفْعَالٌ” vezninin mübâlağa ifade eden ism-i fâil vezinlerden olduğunu söylemekte ve şu örnekleri zikretmektedir: “Çok öldüren adam. رَجُلٌ مَقْتَالٌ”, “Çok dayak atan adam. رَجُلٌ مِضْرَابٌ”. Arapların bu anlamda şu sözleri meşhurdur: “Muhakkak o, semiz develeri çok kurban edendir. إِنَّهُ لَمِنَ الْخَائِرِ بَوَائِكِهَا”.²⁸ İbn Mâlik ve Ebû Hayyân, “مَفْعَالٌ” vezninin Arapçada en çok kullanılan mübâlağalı ism-i fâil vezinlerinden olduğunu ifade etmektedirler.²⁹

“مَفْعَالٌ” vezninin mübâlağalı ism-i fâil anlamında kullanıldığına şu ayeti örnek verebiliriz:

وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا

“Ey kavimim! Rabbinizden af dileyiniz. Sonra, O'na tövbe ediniz ki, size gökten bol bol yağmur göndersin.”³⁰

Ayette geçen “çok yağmur yağdıran - مِدْرَارٌ” kelimesi mübâlağalı ism-i fâildir.

Sibeveyhî, Arapçada üç tane ism-i âlet vezni olduğunu,

²⁶ Ebü'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mekram İbn Manzûr, “صَهْلٌ”, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, ts., XI, 387.

²⁷ Ebü Bekr b. Muhammed b. Kâsım el-Enbârî, *el-Müzekker ve'l-müennes*, thk. Muhammed Abdulhâlik 'Udayma & Ramazan Abdüttevâb, Kahire: Vizâretü'l-Evkâf Lecnetü İhyâi't-Türâs, 1999, II, 15.

²⁸ el-Müberred, *el-Muktabad*, II, 113.

²⁹ İbn Mâlik, *Şerhu'l-kâfiyeti's-şâfiye*, I, 461; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtîşâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*, V, 2281.

³⁰ Hûd, 11/52.

“مِفْعَالٌ” vezninin bunlardan biri olduğunu belirtmekte, “anahtar - مِفْتَاخٌ”, “makas - مِقْرَاضٌ” ve “lamba - مِصْبَاحٌ” kelimelerini örnek vermektedir.³¹ el-Esterâbâdî de Arapçada üç tane ism-i âlet vezni olduğunu söylemekte ve şu kelimeleri örnek vermektedir:³² “süt sağma kabı - المِخْلَبُ”, “anahtar - المِفْتَاخُ” ve “süpürge - المِخْسَاحَةُ”. Aşağıdaki âyette “مِفْعَالٌ” vezni ism-i âlet olarak kullanılmıştır.

وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ.

“Ey kavimim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin.”³³

Ayette geçen “مِكْيَالٌ” ve “مِيزَانٌ” kelimeleri terazi ve tartı anlamlarında ism-i âlettir.

“مِفْعَالٌ” vezninin ism-i âlet olarak kullanıldığına şu atasözü-nü örnek verebiliriz:

العَجَلَةُ مِفْتَاخُ النَّدَامَةِ.³⁴

İbn Mâlik “if’âl” babının fâilinin manasında mübalağa istendiğinde, mübalağalı ism-i fâil vezi “مِفْعَالٌ” vezninde kullandığını söylemekte ve şu örnekleri vermektedir: “çokca veren - مَعْطَاءٌ”, “çok hediye veren - مِهْدَاءٌ - مِهْدَاءٌ” İbn Mâlik ayrıca Kümeyt b. Zeyd el-Esedî’nin (öl. 126/744) şu beytini buna örnek vermektedir:³⁵

ثَمِّ مَهَاوِينَ أَبْدَانَ الْجُرُورِ مَخَا مِيصَ الْعَشِيَّاتِ لَا خُورٍ وَلَا قَرَمٍ

Güçlü onurlu misafirperverdirler çokca deve devirirler

Misafir için bekletirler yemeği geleni geçeni çevirirler

Beyit, İbn Ya’îş’in Şerhu’l-mufasssal adlı eserinde de zikredilmekte, detaylı bir şekilde anlamı ve irabı üzerinde durulmaktadır. Beyitte geçen “مَهَاوِينَ” kelimesi “مُهَوَانٌ” kelimesinin çoğuludur. Misafir için çok deve kesen kişi anlamındadır.³⁶

İbnü’l-Enbârî “مِفْعَالٌ” vezninde müzekker ve müennes isimlerin ortak kullanıldığını söylemekte ve şu açıklamayı yapmaktadır:

³¹ Sibeveyhî, el-Kitâb, IV, 94-95.

³² el-Esterâbâdî, Şerhu şâfiyeti İbni’l-Hâcib, I, 186.

³³ Hüd, 11/85.

³⁴ Kemal Halâylî, Mu’cemu kunûzi’l-emsâl ve’l-hikemi’l-‘Arabîyye, s. 166.

³⁵ İbn Mâlik, Şerhu’l-kâfiyeti’ş-şâfiye, I, 462-463.

³⁶ Ebü’l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya’îş b. Ali b. Ya’îş el-Halebî, Şerhu’l-mufasssal li’z-Zemahşerî, Emîl Bedî’ Ya kûb, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2001, IV, 96.

tadır: “مِفْعَالٌ” vezni sıfattan çok mastar vezinlerine benzemektedir. Zira çoğulu “مَفَاعِيلٌ” vezninde gelmektedir. Bu çoğul ne cemî müzekker sâlim ne de cemî müennes sâlim çoğuluna benzemektedir. “devamlı erkek çocuk doğuran kadın - امْرَأَةٌ”, “devamlı kız çocuk doğuran kadın - امْرَأَةٌ مِّنْثَاتٌ”, “çokça parfüm kullanan kadın - امْرَأَةٌ مِعْطَارٌ”.³⁷

3. فَعَالٌ vezni: Bu vezin, mübâlağalı ism-i fâil ve semâi ism-i mensûb için ortak kullanılmaktadır. Sibeveyhî, ism-i fâilin anlamında mübâlağa istenildiğinde ism-i fâil vezninden mübâlağa vezinlerine geçilmesi gerektiğini, “فَعَالٌ” vezninin mübâlağa ifade eden temel vezinlerinden olduğunu söylemekte ve şu beyti örnek vermektedir:³⁸

أَخَا الْحَرْبِ لِيَأْسَا إِلَيْهَا جَلَالَهَا   وَلَيْسَ بِوَلَّاحِ الْخَوَالِفِ أَغْفَلَا

Savaşın kardeşidir giyinir zırhını silahlarını kuşanır

Ödlek değildir ne de korkudan evlerin içine saklanır

Müberred de “فَعَالٌ” vezninin mübâlağa ifade eden vezinlerden olduğunu söylemekte ve yukardaki beyitle birlikte şu örnekleri vermektedir:³⁹ “çokca öldüren adam - رَجُلٌ قَتَّلٌ”, “çok küfreden adam - رَجُلٌ سَنَّتَمٌ”, “çok döven adam - رَجُلٌ صَرَّابٌ”.

Sibeveyhî, “فَعَالٌ” vezninin bir şeye sahip olup onu meslek edinen kişi için de kullanıldığını söylemekte, bunun Arapçada sayılamayacak kadar çok olduğunu belirtmekte ve şu örnekleri vermektedir: Araplar elbise alıp satan kişiye “تَوَّابٌ”, deve alıp satana “جَمَّالٌ”, eşek alıp satana “حَمَّارٌ”, altın ve gümüş işiyle uğraşana “صَرَّافٌ” derler.⁴⁰ el-Esterâbâdî, “فَعَالٌ” vezninin “nisbet/sahiplik” ifade etmesinin “فَاعِلٌ” vezninden daha çok olduğunu söylemektedir. el-Esterâbâdî ayrıca “فَعَالٌ” ve “فَاعِلٌ” vezinlerinin ism-i mensûb anlamında kullanılmasının semâi olduğunu, bu kullanımda kıyasın geçerli olmadığını ifade etmektedir.⁴¹ Aşağıdaki âyette “فَعَالٌ” vezninde “ظَلَّامٌ” kelimesi geçmektedir:

ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أُيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ.

³⁷ el-Enbârî, *el-Müzekker ve'l-müennes*, II, 96.

³⁸ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, I, 110-111.

³⁹ el-Müberred, *el-Muktadab*, II, 112.

⁴⁰ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, III, 381.

⁴¹ el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, II, 85.

"Bu kendi ellerinizle yaptığının karşılığıdır. Yoksa Allah, kul-lara zulmedici değildir."⁴²

es-Semîn el-Halebî ayette geçen "ظَلَمَ" kelimesi hakkında şunları söylemektedir: "ظَلَمَ" kelimesinden mübalağa kastedili-yorsa Allah (c.c.) bunu kendisinden nefyetmektedir. Çünkü Allah (c.c.) adildir, herkese yaptığının karşılığını verecektir. "ظَلَمَ" kelimesinden ism-i mensûb "nisbet/sahiplik" anlamı kas-tediliyorsa Allah (c.c.) bunu da kendisinden nefyetmektedir. Çünkü Allah (c.c.) âdildir, kendisine zulüm nisbet edilemez. Ayette sayıları çok olan "kullar, köleler - عبيد" kelimesine uygun düşmesi için çokluk anlamı ifade eden "ظَلَمَ" kelimesi getiril-miştir.⁴³

1.4. فَعُولٌ vezni: Bu vezin, mübâlağalı ism-i fâil ve bazı fiille-rin mastarı için ortak kullanılmaktadır. Ayrıca bu vezin, ism-i fâil anlamında kullanıldığında müzekker ve müennesi ortak olur. Açıklama ve örnekler aşağıda verilecektir. Sibeveyhî, bazı fiilerin mastarının "فَعُولٌ" vezninde geldiğini söylemekte ve şu kelimeleri örnek vermektedir: "Güzel bir şekilde abdest aldım - أَوْلَعْتُ بِهِ وَلَوْ عَا - "Onu iyice kabul etti - قَبِلَهُ قَبُولًا"⁴⁴

"فَعُولٌ" vezni Arapçada yaygın olarak kullanılan mübâlağalı ism-i fâil vezinlerindedir. Şu kelimeleri buna örnek verebiliriz: "çok şükreden- شَكَرٌ", "çok yemek yiyen - أَكُولٌ", "çok sabreden - صَبِيرٌ", "çok dayak atan - صَرُوبٌ".⁴⁵

"فَعُولٌ" vezninin mübâlağalı ism-i fâil olarak kullanıldığına şu âyeti örnek verebiliriz:

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا.
taşıdığımız kimselelerin nesilleri! O çok şükreden bir kul idi."⁴⁶

Ayette geçen "شَكُورًا" kelimesi "شَكَرَ" fiilinin mübâlağalı ism-i fâilidir.

⁴² Âl-i İmrân, 3/182.

⁴³ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-mesûn fi 'ûlûmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, III, 515-516.

⁴⁴ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, IV, 42; el-Müberred, *el-Muktadab* II, 26; el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, I, 159-160.

⁴⁵ Abduh er-Râcihî, *et-Tatbiku's-sarfî*, Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 1973, 78.

⁴⁶ İsrâ, 17/3.

Müberred “فَعُولٌ” vezninin mübâlağa ifade eden vezinlerden olduğunu söylemekte ve aşağıdaki beyitle birlikte şu örnekleri vermektedir:⁴⁷ “çok döven - ضَرُوبٌ”, “çok öldüren - قَتُولٌ” “çok binen - زَكُوبٌ”. “O, Zeyd’i çok dövendir - هُوَ ضَرُوبٌ زَيْدًا”.

ضَرُوبٌ بِنَصْلِ السَّيْفِ سَوْقَ سِمَانِهَا إِذَا عَدِمُوا زَادًا فَإِنَّكَ عَاقِرٌ

Kılıçla bacalarına vurup semiz develeri deviren

Azıksız kalınca insanlar zira sensin çokca kesen

Beyitte geçen “ضَرُوبٌ” müştak olduğu fiil gibi amel eden mübâlağalı ism-i fâildir, “سَوْقٌ” kelimesini mef’ûlün bih olarak nasb etmiştir. İbn Mâlik, ism-i fâilin anlamında mübâlağa ve çokluk kastedildiğinde mübâlağalı ism-i fâil vezinlerinin kullanıldığını, “فَعُولٌ” vezninin bunlardan biri olduğunu söylemekte ve “çok şükreden - شَكُورٌ” kelimesini buna örnek vermektedir.⁴⁸ Kur’ân-ı Kerîmde çokca zikredilen şu âyeti mübâlağalı ism-i fâile örnek verebiliriz:

“Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok
merhamet edendir.”⁴⁹

“فَعُولٌ” vezninin mübâlağalı ism-i fâil olarak kullanıldığına şu atasözünü örnek verebiliriz. *هَاسِطِجِي الْحَسُودُ فَفَيْرٌ وَعِنْدَ اللَّهِ حَقِيرٌ*. Hasetçi fakirdir Allah katında hakirdir.⁵⁰

İbnü’l-Enbârî “فَعُولٌ” vezninde müzekker ve müennes isimlerin ortak kullanıldığını söylemekte ve şu yorumu yapmaktadır: “فَعُولٌ” veznindeki isim müenneslik tâ’sı ile kullanılırsa ism-i mef’ûl anlamına gelir “sağılan hayvan - مَخْلُوبَةٌ”. Müenneslik tâ’sı olmadan kullanılırsa ism-i fâil anlamına gelir ve hem müzekker hem de müennes için ortak kullanılır “çok sabırlı erkek - صَابِرٌ بِمَعْنَى صَابِرٍ”, “çok sabırlı kadın - صَابِرَةٌ بِمَعْنَى صَابِرَةٍ”.⁵¹

5. فَعُولٌ vezni: Bazı isimlerin çoğulu ile bazı fiillerin mastarı için ortak kullanılmaktadır. Fiilin mastarına örnek: “ortaya çıkmak - طَهَّرَ، يَطْهَرُ، طَهْرٌ”. İsimin çoğuluna örnek: “sırt, sırtlar - طُهُورٌ”.⁵² Fiilin mastarına diğer bir örnek: “yetersiz olmak,

⁴⁷ el-Müberred, *el-Muktadab*, II, 112.

⁴⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’l-kâfiyeti’ş-şâfiye*, I, 461.

⁴⁹ Bakara, 2/173.

⁵⁰ Kemal Halâyî, *Mu’cemu kunûzi’l-emsâl ve’l-hikemi’l-‘Arabiyye*, s. 118.

⁵¹ el-Enbârî, *el-Müzekker ve’l-müennes*, II, 51.

⁵² Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu’cemu mekâyîsi’l-luga*, thk.

eksik yapmak – *فُصِرَ، بَقِصِرَ، فُصُورٌ*. İsimin çoğuluna örnek: “saray, saraylar – *فُصُورٌ، قَصْرٌ*.”⁵³ “فُعُولٌ” vezninin, çoğul isim olarak kullanıldığına şu âyeti örnek verebiliriz:

تَبَارَكَ الَّذِي إِن شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِّنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلُ لَكَ فُصُورًا.

“O (Allah) pek yücedir ki, dilerse sana bundan daha hayırlısını, altından ırmaklar akan cennetler verir ve senin için köşkler yapar.”⁵⁴

Ayette geçen “فُصُورًا” kelimesi saray anlamına gelen “قَصْرٌ” isminin çoğuludur. “فُعُولٌ” vezninin, çoğul isim olarak kullanıldığına şu ayeti de örnek verebiliriz:

وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا يَزُرُونَ.

“Günahlarını ise sırtlarına yüklenmişlerdir. Dikkat edin, taşıdıkları ne kötüdür.”⁵⁵

Ayette geçen “ظُهُورٌ” kelimesi sırt anlamına gelen “ظَهْرٌ” isminin çoğuludur.

‘Amr b. Ma’dîkerib’in şu beytinde “ظُهُورٌ” kelimesi “sırtlar” anlamında kullanılmıştır:⁵⁶

فَإِنَّ ظُهُورَ الْخَيْلِ نَمَّ حُصُونُنَا تَرَى لِبَنِي عَصِمٍ بِهِنَّ تَنَافُسًا

Kuşkusuz atların sırtları kalelerdir bizim için

Rekabetini görürsün Benî ‘Usm’un onlar için

Ebü’l-Hüseyn Ahmed İbn Furkân’un (öl. 781/1379) şu beytinde “ظُهُورٌ” kelimesi “ظَهْرٌ” fiilinin mastarı olarak kullanılmıştır:⁵⁷

لَا زَلَّتْ شَمْسًا وَالْمَلُوكُ كَوَاكِبُ يُبْدِي ظُهُورَكَ لِلْوَجُودِ خَفَاءَ مَا

Sen hâla bir güneşin kırallarsa gezegen

Kaybolup yok olurlar ortaya çıkınca sen

Aşağıdaki âyette “فُعُولٌ” vezni “شَكَرٌ” fiilinin mastarı olarak kullanılmıştır:

Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Beyrut: Dâru’l-Cıl, 1991, III, 471.

⁵³ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn müretteben alâ hurûfi’l-mu‘cem*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003, III, 394-395.

⁵⁴ Furkân, 10/10.

⁵⁵ En’âm, 6/31.

⁵⁶ Mattâ’ et-Terâbişi, *Şi’ru Amr b. Ma’dîkerib ez-Zübeydî*, Dımaşk: Matbû’âtu Mecma’i’l-Lugatî’l-‘Arabiyye bi-Dımaşk, 1985, s. 126.

⁵⁷ Muhammed İbn Şerîfe, *Dîvânü İbn Furkân*, Mağrib: Matbû’âtu Akademîyye-ti’l-Memleketi’l-Mağribiyye, 1987, s. 374.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خُلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَدَّكُرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا.

“İbret almak veya şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü bir-biri ardına getiren de O'dur.”⁵⁸

“فُعُولٌ” vezninin mastar olarak kullanıldığına şu atasözünü örnek verebiliriz. Atasözünde geçen “مُرُوَّةٌ” kelimesi “mert oldu - مَرُوٌّ” fiilinin mastarıdır.

أَفَةُ الْمُرُوَّةِ خُلْفُ الْمُرُودِ. ⁵⁹ Ahde vefasızlık yiğitliği bitirir.

6. فَاعِلٌ vezni: Bu vezin, sülâsi fiilin ism-i fâili, sıfat-ı müşebbehe ve semâî ism-i mensûb için ortak kullanılmaktadır. Mübberred, sülâsi fiillerin ism-i fâilinin “فاعِلٌ” vezninde geldiğini söylemekte ve şu örnekleri vermektedir: “bilen, alim - عَلِمَ، عَالِمٌ”, “içen - شَرِبَ، شَارِبٌ”, “döven - ضَرَبَ، ضَارِبٌ”, “söven - سَأَلَمَ، سَائِمٌ”⁶⁰ Celâlüddîn es-Süyûtî (öl. 911/1505) de sülâsi fiillerin ism-i fâilinin “فاعِلٌ” vezninde geldiğini ifade etmektedir.⁶¹ Aşağıdaki âyette “فاعِلٌ” vezni ism-i fâil olarak kullanılmıştır. وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا.

Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn İbn Ya'îş (öl. 643/1245), bazı sıfatı müşebbehelerin “فاعِلٌ” vezninde geldiğini, bu vezinde sıfatı-ı müşebbehe gelmez diyenlerin sözüne itibar edilmemesi gerektiğini söylemekte ve şu örnekleri vermektedir: “ince belli - ضَامِرٌ”, “sâhım wujeh - سَاهِمُ الْوَجْهِ”, “suratı asık - خَامِلُ الذِّكْرِ”, “nâmı sönük - الْكَشْحُ”.⁶³ Suyûtî ise lâzım fiilden türetilen sıfatı-ı müşebbehenin “فاعِلٌ” vezninde çok az kullanıldığını belirtme ve “temiz kalpli - طَاهِرٌ” örneğini vermektedir.⁶⁴ “فاعِلٌ” vezni “nisbet/sahiplik” anlamında semâî ism-i mensûb olarak da kullanılmaktadır. Sibeveyhî, “فاعِلٌ” vezninin bazen bir şeye sahip olmak anlamında kullanıldığını, bu durumda kişinin sahip olduğu şeyi meslek edinmediğini söyler ve şu örnekleri verir:⁶⁵ Araplar zırhı olan

⁵⁸ Furkân, 25/62.

⁵⁹ Kemal Halâyîlî, *Mu'cemu kunûzi'l-emsâl ve'l-hikemi'l-'Arabiyye*, s. 156.

⁶⁰ el-Mübberred, *el-Muktadab*, II, 112.

⁶¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevami'* thk. Abdulâl Sâlim Mekram, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992, VI, 57.

⁶² Kehf, 18/23.

⁶³ Ebü Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*, V, 2347.

⁶⁴ es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevami'*, VI, 58.

⁶⁵ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, III, 381.

kişiye “نَابِلٌ: ذُو النَّبْلِ” derler. el-Esterâbâdî de, “صَاحِبُ الذَّرْعِ: ذَارِعٌ”, okçuya “ذُو النَّبْلِ” derler. el-Esterâbâdî de, “فَاعِلٌ” vezninin ism-i fâil ve mübâlağa “nisbet/sahiplik” anlamında ism-i mensûb olarak kullanıldığını, bunun belirli kelimelerle kısıtlı semâî bir kullanım olduğunu ifade etmektedir.⁶⁶

7. **أَفْعَلٌ vezni:** İsm-i tafdil, sıfat-ı müşebbehe ve muzâri fiilin nefsi mütekellim vahde sıygası bu vezinde ortak kullanılmaktadır. Ebü'l-Kâsım Cârullah ez-Zemahşerî (öl. 538/1144), ism-i tafdil “أَفْعَلٌ” vezninde gelebilmesi için sülâsî mücerred olması, renk, kusur ve ayıplara delalet etmemesi ve fiilin anlamının kıyaslamaya elverişli olması gerektiğini belirtmektedir. Şartları taşımayan fiiller için yardımcı ismi tafdil getirileceğini, fiilin mastarının da temyiz olarak cümle sonuna alınacağını söylemekte ve şu örnekleri vermektedir: “أَجَابٌ” fiilinin ism-i tafdili: “cevabı daha güzel – أَجْوَدُ جَوَابًا”. “انْطَلَقَ” fiilinin ism-i tafdili: “hareket etmesi daha hızlı – أَسْرَعُ انْطِلَاقًا”, “أَسْمَرُ” sıfatının ism-i tafdili “daha esmer – أَشَدُّ سُمْرَةً” şeklindedir. Zemahşerî ayrıca Ebü'l-Hâris Zürrümme'nin (ö. 117/735) şu beytini de örnek vermektedir:⁶⁷

وَمِيَّةٌ أَحْسَنُ التَّقْلِينِ جَيِّدًا   وَسَالِفَةٌ وَأَحْسَنُ قَدَالًا

Mey sakaleynin boyunca en güzeli bence

Gerdanı da çok güzeldir ensesi de öyle

“أَفْعَلٌ” vezninin ism-i tafdil anlamında kullanıldığına şu ayeti örnek verebiliriz: “وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَيْقَى. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır.”⁶⁸

Ayette geçen “أَيْقَى” ve “خَيْرٌ” kelimeleri ism-i tafdildir.

“أَفْعَلٌ” vezninin muzârî fiilin nefsi mütekellim vahde sıygasında kullanıldığına şu örneği verebiliriz.

“Ben evde kalıyorum, sen işe gidiyorsun. – أَنَا أَبْقَى فِي الْبَيْتِ وَأَنْتَ تَذْهَبُ إِلَى الْعَمَلِ.”

Sıfatı müşebbehe, varlıklardaki sabit sıfatlara delalet eden müştak isimdir. Renk, kusur ve ayıplara delalet eden kıyâsi

⁶⁶ el-Esterâbâdî, Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib, II, 85.

⁶⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, el-Mufassal fi 'ilmi'l-luga, thk. Muhammed İzzeddin es-Sa'îdi, Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1990, s. 277.

⁶⁸ Şûrâ, 42/36.

sıfatı müşebbehe vezinlerinden biri de “أَفْعُلُ” veznidir. “tek gözü kör - أَعُورُ - ve “kırmızı - أَحْمَرُ” örneklerinde olduğu gibi.⁶⁹

“أَفْعُلُ” vezninin sıfat-ı müşebbehe anlamında kullanıldığına şu âyeti Örnek verebiliriz:

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصْمَى وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ.

“Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimse-ler gibidir.”⁷⁰

Ayette geçen “أَعْمَى” ve “أَصْمَى” kelimeleri “أَفْعُلُ” vezninde sıfat-ı müşebbehedir. Yine aşağıdaki âyette de “أَفْعُلُ” vezni sıfat-ı müşebbehe anlamında kullanılmıştır:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقَدُونَ.

“O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır. Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz.”⁷¹

Ayette geçen “أَخْضَرَ” kelimesi “أَفْعُلُ” vezninde sıfat-ı müşebbehedir.

8. مَفْعُلُ vezni: Bu vezin, ism-i zaman, ism-i mekan ve mimli mastar için ortak kullanılmaktadır. Ayne’l-fiili muzâride kesra olan sahih fiiller ile misâl-i vâvî ve ecvef-i yâi fiillerin ism-i zaman ve ism-i mekanları bu vezinde gelmektedir. Yine misâl-i vâvî fiillerin mimli mastarı bu vezinde gelmektedir.⁷² Örnek:

ضَرَبَ، يَضْرِبُ، ضَرْبٌ - vurma zamanı, vurma yeri - مَضْرِبٌ.⁷³

وَعَدَ، يَعِدُ، وَعْدٌ - söz vermek, buluşma yeri, buluşma zamanı - مَوْعِدٌ.⁷⁴

بَاتَ، يَبِيتُ، مَبِيتٌ - yatma zamanı, yatma yeri - مَفْعِلٌ.⁷⁵

“مَفْعِلُ” vezninin ism-i mekan anlamında kullanıldığına şu âyeti örnek verebiliriz:

⁶⁹ Emil Bedî’ Ya’kûb, *Mevsû’atü’n-nahv ve’s-sarf ve’l-i-râb*, Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1998, s. 418.

⁷⁰ Hüd, 11/24.

⁷¹ Yâsîn, 36/80.

⁷² Sibeveyhî, *el-Kitâb*, IV, 87-88, 92-93; Salah Mehdî el-Fartûsî & Hâşim Tâhâ Şilâş, *el-Mühezzeb fi ‘ilmi’t-tasrîf*, Beyrut; Metâbi’u Beyrût el-Hadîse, 2011, ss. 269-270, 281-282; el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni’l-Hâcib*, I, 170.

⁷³ İbn Fâris *Mu’cemu mekâyîsi’l-luga*, III, 398.

⁷⁴ Cermânûs Ferhât, *Bâbu’l-i-râb ‘an lugati’l-A-râb*, thk. Rüşeyd ed-Dahdâh, Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996, s. 156.

⁷⁵ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu’cemu’l-lugati’l-Arabîyeti’l-mu’âsıra*, Kahire: Ale-mu’l-Kütüb, 2008, II, 267-268.

وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ. ⁷⁶ "Doğu da batı da Allah'ındır."

Ayette geçen "مَشْرِقٌ" kelimesi "doğu, doğma yeri" "مَغْرِبٌ" kelimesi "batı, batma yeri" anlamında ism-i mekandır. Yine "مَفْعِلٌ" vezninin ism-i mekan ve ism-i zaman anlamında kullanıldığına şu âyeti örnek verebiliriz:

لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَلْ لَهُمُ الْعَذَابُ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا. وَتِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا.

"Eğer onları yaptıkları yüzünden hemen sorgulasaydı, elbette onları çabucak cezalandırırdı. Fakat onlara bir süre tanınmıştır. Ondan kaçıp sığınacak yer bulamazlar. İşte zulmettikleri için helak ettiğimiz şehirler, onları helâk etmek için de bir süre tanıdık."⁷⁷

Ayetlerde geçen "مَوْعِدٌ" kelimesi "tanınan süre" anlamında ism-i zaman, "مَوْئِلٌ" kelimesi ise "sığınılacak yer" anlamında ism-i mekandır. es-Semîn el-Halebî, âyette geçen "مَوْعِدٌ" kelimesinin hem mimli mastar hem ism-i zaman hem de ism-i mekan anlamlarına gelebileceğini belirtmektedir.⁷⁸

"مَفْعِلٌ" vezninin mimli mastar anlamında kullanıldığına aşağıdaki âyeti örnek verebiliriz:

إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ.

"Hepinizin dönüşü Allah'adır. Yapmakta olduklarınızı o size haber verecektir."⁷⁹

Ayetlerde geçen "مَرْجِعٌ" kelimesi "dönüş, dönmek - رُجُوعٌ" anlamında mimli mastardır.

"مَفْعِلٌ" vezninin ism-i zaman ve ism-i mekan olarak kullanılması mimli mastardan daha fazladır. Zira bu vezinde mimli mastar olarak sadece misâl-i vâvi fiiller gelmektedir. Oysa ism-i zaman ve ism-i mekan olarak misâl-i vâvi, ecvef-i yâi ve ayne'l-fiili muzaride kesreli olan fiiller gelmektedir.

9. مَفْعِلٌ vezni: Sülâsi mücerred fiillerin mimli mastarı, ism-i zaman ve ism-i mekan bu vezinde ortak kullanılmaktadır.⁸⁰

⁷⁶ Bakara, 2/115.

⁷⁷ Kehf, 18/58-59.

⁷⁸ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-mesûn fi 'ülûmi'l-Kitâbi'l-meknân*, VII, 513.

⁷⁹ Mâide, 5/105.

⁸⁰ Ebü'l-Hasen Nureddîn b. 'Ali b. Muhammed b. 'Îsâ el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Hasen Hamed, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971, II, 240.

Sibeveyhî, muzârîde ayne'l-fiili meftûh olan sahih sülâsi fiille-
rin ism-i zaman, ism-i mekan ve mimli mastarlarının bu vezin-
de geldiğini söylemekte ve şu örneği vermektedir: “içme zama-
nı/mekanı, içmek – شَرِبَ، يَشْرَبُ، مَشْرَبٌ”, “giyme zamanı/mekanı,
giymek – مَلَبَسَ، يَلْبَسُ، مَلْبَسٌ”.⁸¹ İbn Mâlik, ism-i zaman, ism-i mekan
ve mimli mastarın “مَفْعَلٌ” vezninde ortak kullanıldığını söyle-
mekte ve şu açıklamayı yapmaktadır: “كَتَبَ” gibi beşinci bap-
tan gelen “شَرِبَ”, “كَتَبَ” gibi dördüncü bap-
tan gelen “دَهَبَ، يَذْهَبُ، مَذْهَبٌ” gibi üçüncü bap-
tan gelen “يَسْرَبُ، مَشْرَبٌ” ve tüm nâkıs fiillerin “سَعَى، يَسْعَى، مَسْعَى / رَمَى، يَرْمِي، مَرْمَى / لَهَا، يَلْهَوُ،”
“مَلْهَى” ism-i zaman, ism-i mekan ve mimli mastarları ortaktır.⁸²
Aşağıdaki âyeti “مَفْعَلٌ” vezninin ism-i mekan olarak kullanıldı-
ğına örnek verebiliriz:⁸³

فِي مَقْعَدٍ صَدَقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُقْتَدِرٍ.

“Doğruluk makamında, güçlü bir hükümdarın katındadırlar.”

Zemahşerî, âyette geçen “مَقْعَدٍ” kelimesinin “razı olunan
yer” anlamında ism-i mekan olduğunu belirtmektedir.⁸⁴ “مَفْعَلٌ”
vezninin ism-i zaman anlamında kullanıldığına aşağıdaki âyeti
örnek verebiliriz:

سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ.”⁸⁵ “O, tan yeri ağarana dek esenliktir.”

Ayetlerde geçen “مَطْلَعٌ” kelimesi “doğma zamanı, ağarma
vakti” anlamında ism-i zamandır. “مَفْعَلٌ” vezninin mimli mastar
anlamında kullanıldığına aşağıdaki âyeti örnek verebiliriz:

وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامِكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ.

“Gece uyumanız, gündüz de onun nimetlerini aramanız da onun
işaretlerindedir.”⁸⁶

Ayette geçen “مَنَامٌ” kelimesi “uyumak” anlamında mimli
mastardır. “مَفْعَلٌ” vezninin mastar anlamında kullanıldığına şu
âyeti de örnek verebiliriz:

⁸¹ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, IV, 89.

⁸² İbn Mâlik, *Şerhu'l-kâfiyeti's-şâfiye*, II, 436-437.

⁸³ Kamer, 54/55.

⁸⁴ Cârullah Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmzi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd & Ali Muhammed Mu'avvad, Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykan, 1998, V, 665.

⁸⁵ Kadr, 97/5.

⁸⁶ Rûm, 30/23.

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَنْجُدُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُّ بِكُمْ الدَّوَائِرَ.

“Bedevîlerden öyleleri vardır ki, (Allah yolunda) harcaacakları şeyi zarar sayar ve (bundan kurtulmak için) size belâlar gelmesini beklerler.”⁸⁷

Ayette geçen “مَغْرَمٌ” kelimesi “maddi kayıp, zarar” anlamında mimli mastardır.

10. مَفْعَلٌ vezni: “إِفْعَالٌ” babının ism-i mef’ûlü, mimli mastarı, ism-i zaman ve ism-i mekan bu vezinde ortak kullanılmaktadır.⁸⁸ Müberred, sülâsiye bir harf ekleyerek elde edilen mezid fiillerin ism-i mef’ûl, mimli master, ism-i zaman ve ism-i mekanlarının ortak kullanıldığını söylemektedir.⁸⁹ “مَفْعَلٌ” vezninin ism-i mekan olarak kullanıldığına şu âyeti örnek verebiliriz:

وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ.

“De ki: Rabbim! Beni mübarek bir yere indir. Sen indirenlerin en hayırlısısın.”⁹⁰

Ayette geçen “مُنْزَلًا” kelimesi mekan anlamında kullanılmıştır. “مَفْعَلٌ” vezninin mimli master anlamında kullanıldığına şu âyeti örnek verebiliriz:

وَقُلْ رَبِّ ادْخُلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا.

“De ki: Rabbim, beni doğruluk girdişiyle girdir ve beni doğruluk çıkarışıyla çıkar. Bana katından yardımcı bir güç ver.”⁹¹

Ayetlerde geçen “مُدْخَلَ” kelimesi “giriş, girmek - دُخُولٌ” ve “مُخْرَجَ” kelimesi “çıkış, çıkmak - خُرُوجٌ” anlamında mimli mastardır. Ebû Hayyân, bazan tek bir ortak vezinden, veznin ifade ettiği tüm anlamların kastedilebileceğini belirtmekte, buna aşağıdaki âyeti örnek vermekte ve şu yorumda bulunmaktadır: “مُزْسَى” ve “مَجْرَى” kelimelerinden hem mimli master, hem de ism-i zaman ve ism-i mekan kastedilmiş olabilir. Zira bu vezin tüm bu anlamları ifade etmektedir.⁹²

⁸⁷ Tevbe, 9/98.

⁸⁸ el-Eşmûnî, Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ elfiyeti İbn Mâlik, II, 241; Sibeveyhî, el-Kitâb IV, 95.

⁸⁹ el-Müberred, el-Muktadab, II, 118.

⁹⁰ Mü'minûn, 118/29.

⁹¹ İsrâ, 17/80.

⁹² Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, el-Bahru'l-Muhît, thk. Âdil

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ.

“Haydi, gemiye binin, dedi. Onun akıp gitmesi de durması da Allah'ın adıyla. Rabbim, elbette başlıyandır, esirgeyendir!”⁹³

Sibeveyhî, ism-i mef'ûl, mimli mastar, ism-i zaman ve ism-i mekan anlamlarında kullanıldığını söylediği “مُفْعَلٌ” veznine Ebü'l-Kâsım Ümeyye b. Ebi's-Salt es-Sekafî'nin (ö. 8/630) şu beyitini örnek vermektedir:⁹⁴

الْحَمْدُ لِلَّهِ مُمَسَّانًا وَمُصَبَّحَنَا بِالْخَيْرِ صَبَّحْنَا رَبِّي وَمَسَّانَا

Akşamladığımızda hamd olsun Allah'a sabahladığımızda da
Bizi hayırla sabaha çıkaran Rabbimdir akşama kavuşturan da

İbn Ya'îş beyitte geçen “مُمَسَّى” ve “مُصَبِّحٌ” kelimeleri için şu açıklamayı yapmaktadır: Her iki lafız da ism-i zaman anlamında kullanılan sülâsî mezîdin (if'âl bâbını kastediyor) ism-i mef'ûl veznidir. Bu iki kelime, ism-i mekan veya mastar anlamında da kullanılmış olabilir.⁹⁵

11. مُفْتَلٌ (مُفْتَعِلٌ/مُفْتَعَلٌ) vezni: İfti'âl bâbına giren ecvef fiilin ism-i fâil ve ism-i mef'ûlü *i'lâl*⁹⁶ kuralları gereği ortak kullanılmaktadır. İbn Cinnî bu duruma işeret etmekte ve “اِخْتَارَ” fiilinin aslının “اِخْتَبَرَ” ve “اِعْتَادَ” fiilinin aslının “اِعْتَوَدَ” olduğunu söylemektedir.⁹⁷ “Yâ” harfi harekeli mâkabli (bir öncesi) meftûh (fethalı) olduğu zaman elife kalb (dönüştürülür) edilir. “Vav” harfi harekeli mâkabli meftûh olduğu zaman elife kalb edilir.⁹⁸ Bu fiillerin ism-i fâil ve ism-i mef'ûlleri ortak olarak şu şekilde gelmektedir: “seçen ve seçilen - مُخْتَارٌ”, “alışan ve alışılan - مُعْتَادٌ”. Bu kelimelerde meydana gelen i'lâl kuralını şu şekilde açıkla-

Ahmed Abdulmevcûd vd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993, V, 225-226.

⁹³ Hûd, 11/41.

⁹⁴ Ebü'l-Hasen Ali b. Mü'min b. Muhammed b. Ali el-Hadramî İbn 'Uşfûr el-İşbîlî, *el-Mukarrib*, thk. Ahmed Abdussetâr el-Civârî & Abdullah el-Cubûrî, b.y, y.y, 1972, II, 137; Sibeveyhî, *el-Kitâb*, IV, 95; el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ elfiyeti İbn Mâlik*, II, 241.

⁹⁵ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufasssal li'z-Zemahşerî*, IV, 58.

⁹⁶ Telaffuzda kolaylık için illet harfleri ve hemzede meydana gelen değişikliklerdir. Bu değişiklik ya bu harflerin birbirine dönüştürülmesi, ya hareketlerinin bir önceki sahih harfe verilmesi ya sakın kılınması ya da hafzedilmesi şeklinde olmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Emîl Bedî' Ya'kûb, *Mevsû'atü'n-nahv ve's-sarf ve'l-i'râb*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1998, s. 118-120.

⁹⁷ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsûlî, *el-Munsif li-kitâbi't-tasrif*, thk. İbrahim Mustafa & Abdullah Emîn, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Kadîm, 1954, I, 292.

⁹⁸ Mehmet Talu, *Sarf ilmi*, İstanbul: Tereke Yayınevi, 2003, s. 140-141.

yabiliriz. İsm-i fâil olan “مُخْتَارٌ” aslında “مُخْتَبِرٌ” idi. Yâ harfi müteharrik mâkabli meftuh olduğu için elife kalb edilerek “مُخْتَارٌ” oldu. Aynı durum ism-i mef’ûl için de geçerlidir. İsm-i mef’ûl olan “مُخْتَارٌ” aslında “مُخْتَبِرٌ” idi. Yâ harfi müteharrik mâkabli meftuh olduğu için elife kalb edilerek “مُخْتَارٌ” oldu. Bu tür kelimeler hem ism-i fâil hem de ism-i mef’ûl olarak kullanılırlar. Hangi anlamda kullanıldıklarını anlamada bağlam ve karineler belirleyici olmaktadır. Örnek olarak şu cümleleri verebiliriz:⁹⁹

“Halk liderini seçendir. السَّعْبُ مُخْتَارٌ رَعِيْمُهُ. Bu cümlede “مُخْتَارٌ” kelimesi ism-i fâildir. “Lider halk tarafından seçilendir. الرِّعِيْمُ مُخْتَارٌ مِنْ قَبْلِ السَّعْبِ”. Burada ise ism-i mef’ûldür.

“مُفْتَالٌ” vezninin ism-i fâil olarak kullanıldığına aşağıdaki âyeti örnek verebilir. إِنَّ اللَّهَ لَا يُجِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا. “Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünenleri sevmez.”¹⁰⁰

Ayette geçen “مُخْتَالًا” kelimesi “kibirlendi, kendini beğendi” anlamındaki “اِخْتَالَ” fiilinin ism-i fâilidir. “مُفْتَالٌ” vezni şu âyette de ism-i fâil olarak kullanılmıştır.

كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ.

“Aşırıya sapmış, kuşkulara boğulmuş kişiyi Allah işte böyle şaşırtır.”¹⁰¹

Ayette geçen “مُرْتَابٌ” kelimesi “kuşkulandı” anlamındaki “ارْتَابٌ” fiilinin ism-i fâilidir. Kelimenin aslı “مُرْتَابٌ” şeklindedir.¹⁰² Yâ harfi harekeli mâkabli meftûh olduğu için elife kalb edildi. Aşağıdaki beyitte yere alan “مُعْتَادٌ” kelimesi de hem ism-i fâil hem de ism-i mef’ûl olmaya elverişlidir.¹⁰³

إِنِّي لَعِنْدَ أَدَى الْمَوْلَى لَدُو حَنْقٍ وَإِنَّ جَلْمِي إِذَا أُوذِيتُ مُعْتَادٌ

Çok öfkeliyimdir ben efendime eziyet ederse biri

Eziyet edilirse sabırlıyım her zamanki gibi

12. مُنْفَالٌ (مُنْفَعِلٌ/مُنْفَعَلٌ) vezni: İnfi’âl bâbına giren ecvef fiilin ism-i fâil ve ism-i mef’ûlü i’lâl kuralları gereği ortak kullanılır.

⁹⁹ el-Fartûsî & Tâhâ Şilâş, *el-Mühezzeb fi ‘ilmi’t-tasrif*, s. 234-235.

¹⁰⁰ Nisâ, 4/36.

¹⁰¹ Mü’min, 40/34.

¹⁰² Hamdi Bedreddin İbrâhim, *Mu’cemu’l-evzâni’s-sarfîyye li-kelime’ti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts., s. 427.

¹⁰³ Emîl Bedî’ Ya’kûb, *el-Mu’cemu’l-mufasssal fi şevâhidi’l-lugati’l-A’rabiyye*, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996, II, 223.

maktadır. Sibeveyhî, infî'âl bâbına giren sahih fiillerin ism-i fâilinin “مُنْفَعِلٌ” ism-i mef’ûlünün ise “مُنْفَعَلٌ” vezninde geldiğini söylemektedir.¹⁰⁴ Sibeveyhî’nin sözünden infî’âl bâbının ism-i fâil ve ism-i mef’ûl vezinlerini birbirinden ayıran tek şeyin son harften önceki hareke olduğunu anlıyoruz. Bu hareke kesra olursa kelime ism-i fâil, fetha olursa ism-i mef’ûl olmaktadır. Ancak ecvef fiillerde, i’lâl kuralları gereği sondan bir önceki harf med harfine dönüştüğü için hareke de ortadan kalkmakta ve iki vezin aynı olmaktadır. İbn Cinnî bu duruma işeret etmekte ve “انْقَادٌ” fiilinin aslının “انْقَوْدٌ” olduğunu söylemektedir.¹⁰⁵ Bu fiilin ism-i fâil ve ism-i mef’ûlleri ortak olarak şu şekilde gelmektedir: “boyun eğen ve boyun eğilen - مُنْقَادٌ”. Bu kelimeye meydana gelen i’lâl kuralını şu şekilde açıklayabiliriz. İsm-i fâil olan “مُنْقَادٌ” aslında “مُنْقَوْدٌ” idi. Vav harfi müteharrik mâkabli meftuh olduğu için elife kalb edilerek “مُنْقَادٌ” oldu. Aynı durum ism-i mef’ûl için de geçerlidir. İsm-i mef’ûl olan “مُنْقَادٌ” aslında “مُنْقَوْدٌ” idi. Vav harfi müteharrik mâkabli meftuh olduğu için elife kalb edilerek “مُنْقَادٌ” oldu. Bu tür kelimeler hem ism-i fâil hem de ism-i mef’ûl olarak kullanılırlar. Hangi anlamda kullanıldıklarını anlamada bağlam ve karineler belirleyici olmaktadır.¹⁰⁶ el-Efveh el-Evdî’nin (öl. 50/570) aşağıdaki beyitinde “مُنْقَادٌ” kelimesi ism-i fâil olarak kullanılmıştır:¹⁰⁷

أَغَطُوا غَوَاتَهُمْ جَهْلًا مَقَادَتَهُمْ فَكَلَّمُهُمْ فِي جِبَالِ الْغَيِّ مُنْقَادًا

İplerini bilmeyerek sapkınlarının eline verdiler

Zira hepsi sapkınlığın ağlarında boyun eğdiler

13. (مُنْفَعِلٌ/مُنْفَعَلٌ) مُنْفَعٌ vezni: İfti’âl bâbına giren mudâ’af fiillerin ism-i fâil ve ism-i mef’ûlü *idgam*¹⁰⁸ kuralları gereği ortak kullanılmaktadır. “Saydı” anlamına gelen “عَدَّ - يَعُدُّ” fiili ifti’âl

¹⁰⁴ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, IV, 282-283.

¹⁰⁵ İbn Cinnî el-Mevsilî, *el-Munsif li-kitâbi’t-tasrif*, I, 292.

¹⁰⁶ Abdullah Derviş, *Dirâsât fi ‘ilmi’s-sarf*, Mekketü’l-Mükerrame: Mektebetü’t-Tâlibi’l-Câmi’i, 1987, s. 51.

¹⁰⁷ Muhammed et-Töncî, *Dîvânü’l-Efveh el-Evdî*, thk. Beyrut: Dâru Sâdır, 1998, s. 67.

¹⁰⁸ Aynı cinsten olan iki harften birincisinin ikinciye girdirilmesidir. Yazılıştta bir harf olarak yazılır ve üzerine şedde konur. Okunurken ilki sakin, ikincisi harekeli olarak okunur. Geniş bilgi için bk. Mehmet Talu, *Sarf ilmi*, İstanbul: Tereke Yayınevi, 2003, ss. 135-137.

bâbına girdiğinde “güvendi” anlamında “إِعْتَدَ - بَعَثَ” şeklini almaktadır. “إِعْتَدَ” fiilinin ism-i fâil ve ism-i mef’ûlü ortak “مُعْتَدٌ” olarak kullanılmaktadır. Kelimenin aslı ism-i fâilde “مُعْتَدٌ”, ism-i mef’ûlde “مُعْتَدٌ” şeklindedir. “إِسْتَدَّ - مُسْتَدٌّ” ve “مُرْتَدٌّ - مُرْتَدٌّ” kelimeleri de aynen böyledir.¹⁰⁹ Aynı cinsten iki harf ard arda geldiği için birincisi ikincisine girdirilerek idgam edildi. Yazılıştta tek harf yazılır üzerine şedde konulur. Birincisi sakın ikincisi harekeli okunur. “مُفْتَعٌ” vezninin ism-i fâil olarak kullanıldığına aşağıdaki ayeti örnek verebiliriz:

فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِعُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ.

“Kesilip yere düşünce onlardan yişin. İsteyen fakire de, istemeyene de yedirin.”¹¹⁰

Ayette geçen “isteyen fakir - مُعْتَرٌّ” kelimesi “إِعْتَرَّ” fiilinin ism-i fâilidir. Kelimenin aslı “مُعْتَرٌّ” şeklindedir.¹¹¹ Aynı kelimedede harekeli olarak ard arda gelen iki “ra” harfi idgam edilir. Yazılıştta tek harf yazılır ve üzerine şedde konulur. Okunurken birincisi sakın ikincisi harekeli okunur.

Sonuç

Arapçada vezinlerin ortak kullanılması müştak (türemiş) kelimelerde görölmektedir. İsm-i fâil, ism-i mef’ûl, ism-i zaman, ism-i mekan, sıfat-ı müşebbehe ve mübâlağa vezinleri gibi. Ortak kullanılan vezinlerin cümle içerisinde hangi anlamda kullanıldığını anlamada bağlam/kontekst ve karineler belirleyici olmaktadır. Örneğin “فَاعِلٌ” veznini ele alırsak: Müteaddî (geçişli) fiilden türeyen “yazar - كَاتِبٌ” ism-i fâil, lâzım (geçişsiz) fiilden türeyen “temiz - طَاهِرٌ” sıfat-ı müşebbehe, fiilden türemeyip isimden elde edilen “okçu - نَابِلٌ” ism-i mensûb anlamına gelmektedir. Arapçada vezinlerin ortak kullanılmasının en önemli nedeni i’lâl ve idgam kurallarıdır. İfti’âl bâbındaki ecvef fiillerin ism-i fâil ve ism-i mef’ûlünün “مُخْتَارٌ” şeklinde gelmesi gibi. İfti’âl bâbındaki mudâ’af fiillerin ism-i fâil ve ism-i mef’ûlünün “مُرْتَدٌّ” şeklinde gelmesi gibi. İnfî’âl bâbındaki ecvef

¹⁰⁹ el-Fartûsi & Şilâş, *el-Mühhezzeb fi ‘ilmi’t-tasrîf*, s. 234.

¹¹⁰ Hac, 22/36.

¹¹¹ Hamdi Bedreddin İbrâhim, *Mu’cemu’l-evzâni’s-sarfîyye li-kelimâti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 427.

fiillerin ism-i fâil ve ism-i mef'ûlünün "مُنْقَادٌ" şeklinde gelmesi gibi. Arapçada harfler kadar harekeler de önemlidir. Zira bir harfin harekesinin değişmesi anlamı tamamen değiştirmektedir. "gönderen - مُرْسِلٌ" ve "gönderilen - مُرْسَلٌ" örneklerinde olduğu gibi. "فَعَالٌ" vezninin mübâlağa anlamı ifade etmesi kıyâsî, ism-i mensûb ve sahiplik anlamı ifade etmesi semâî olup belirli sayıda kelimelerle sınırlıdır. Arapçada ortak kullanılan "فَعِيلٌ، مَفْعُولٌ، مَفْعَالٌ" vezinleri ayrıca müzekker ve müennes için de ortak kullanılmaktadır. Arapçada ortak kullanılan vezinleri *îcâza* (az lafızla çok anlam ifade etme) hamletmek de mümkündür. Arapçanın en önemli özelliklerinden biri *îcâz*dir. Araplar *îcâza* meyleder zira sözü uzatmak makbul değildir. İbn Fâris, *îcâz*ı Arapçanın önemli dil özelliklerinden (sünenü'l-Arabiyye) saymaktadır. Arapçada bir veznin birkaç anlam için kullanılması Arapçanın semantik açıdan zengin bir dil olduğunu göstermektedir. Ortak kullanılan vezinler anlam genişliğine sahip vezinlerdir. Tek bir kelimeyle birkaç anlam kastetmek istendiğinde bu vezinler kullanılır. Bazı alimler ortak kullanılan vezinleri *ezdâd* (zıt iki anlama gelen) kelimelerden saymaktadır. Örneğin "مُخْتَارٌ" kelimesi hem "seçen" hem de "seçilen" şeklinde iki farklı anlama gelmektedir.

Kaynaklar

- Abdulkâhir, Ebû Bekr Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî. *el-Muktesid fî şerhi't-tekmile*. thk. Ahmed b. Abdullah b. İbrâhim ed-Dervîş. 3 Cilt. Riyad: Câmî'atu Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 2007.
- Dervîş, Abdullah. *Dirâsât fî 'ilmi's-sarf*. Mekketü'l-Mükerrame: Mektebetü't-Tâlibi'l-Câmî'î, 1987.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-Muhîd*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*. thk. Receb 'Usmân Muhammed. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998.
- Enbârî, Ebû Bekr b. Muhammed b. el-Kâsım el-. *el-Müzekker ve'l-*

- müennes*. thk. Muhammed Abdulhâlik 'Udayma & Ramazan Abdüttevâb. 2 Cilt. Kahire: Vizâretü'l-Evkâf Lecnetü İhyâi't-Türâs, 1999.
- Enbârî, Ebû Bekr b. Muhammed b. el-Kâsım el-. *Kitâbu'l-ezdâd*. thk. Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1987.
- Esterâbâdî, Radiyyuddîn Muhammed b. Hasen el-. *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib*. thk. Muhammed Nûrülhüseyn & Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.
- Eşmûnî, Ebü'l-Hasen Nureddin b. 'Ali b. Muhammed b. 'Îsâ el-. *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ elfiyeti İbn Mâlik*. thk. Hasen Hamed. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1971.
- Fartûsî, Salah Mehdî & Şilâş, Hâşim Tâhâ. *el-Mühezzeb fi 'ilmi't-tasrîf*. Beyrut; Metâbî'u Beyrût el-Hadîse, 2011.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-. *Kitâbu'l-'Ayn müretben alâ hurûfi'l-mu'cem*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.
- Ferhât, Cermânûs. *Bâbu'l-i'râb 'an lugati'l-A'râb*. thk. Rüşeyd ed-Dahdâh. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşîrûn, 1996.
- Halâyî, Kemal. *Mu'cemu kunûzi'l-emsâl ve'l-hikemi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşîrûn, 1998.
- Halebî, Ahmed b. Yûsuf es-Semîn el-. *ed-Dürrü'l-mesûn fi 'ûlûmî'l-Kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrâd. 11 Cilt. Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Hasen, Temmâm. *el-Lugatu'l-'Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*. Dâru'l-Beydâ: Dâru's-Sekâfe, 1994.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, ts.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî. *el-Munsif li-kitâbi't-tasrîf*. thk. İbrahim Mustafa & Abdullah Emîn. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Kadîm, 1954.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerîyyâ. *es-Sâhibî fi fikhi'l-lugati'l-'Arabiyye ve mesâilihâ ve süneni'l-'Arab fi kelâmihâ*. thk. Ahmed Hasen Besec. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerîyyâ. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: 6 Cilt. Dâru'l-Cil,

1991.

İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerhu'l-kâfiyeti's-şâfiye*. thk. Ali Muhammed Mu'avvad & Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mekram. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbn Şerife, Muhammed. *Divânu İbn Furkân*. Mağrib: Matbû'âtu Akademiyeti'l-Memleketi'l-Mağribiyye, 1987.

İbn 'Uşfûr, Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî. *el-Mukarrib*. thk. Ahmed Abdussettâr el-Civârî & Abdullah el-Cubûrî. 2 Cilt. b.y. y.y. 1972.

İbn Ya'îş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Ali el-Halebî. *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemahşerî*. thk. Emîl Bedî' Ya'kûb. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.

İbrâhim, Hamdi Bedreddîn. *Mu'cemu'l-evzânî's-sarfîyye li-kelimâti'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.

Kocevî, Muhammed Muslihuddîn Mustafa el-. *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde 'alâ tefsîri'l-Kâdî el-Beydâvî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 1999.

Kuran Meali. Erişim 16 Ekim 2019. <http://kuranmeali.com>

Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-. *el-Muktadab*. thk. Muhammed Abdulhâlik 'Udayme. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1993.

Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemu'l-lugati'l-'Arabiyyeti'l-mu'âsıra*. 4 Cilt. Kahire: Alemü'l-Kütüb, 2008.

Râcihî, Abduh er-. *et-Tatbiku's-sarfî*. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1973.

Râzî, Ebü Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Tefsîru Fahri'r-Râzi el-müştehir bi't-tefsîri'l-kebîr ev mefâtihi'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Sâlih, Subhî. *Dirâsât fî fihri'l-luga*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2009.

Sâvî, Muhammed İsmâil Abdullah es-. *Şerhu divâni Cerîr*. İskenderiyye: Matba'atu's-Sâvî, ts.

Sibeveyhî, 'Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.

- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevami'*. thk. Abdulâl Sâlim Mekram. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Şemsi Paşa, Hayreddin. *Mu'cemü'l-emsâli'l-'Arabiyye*. 3 Cilt. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2002.
- Talu, Mehmet. *Sarf ilmi*. İstanbul: Tereke Yayınevi, 2003.
- Terâbişi, Mattâ' et-. *Şi'ru Amr b. Ma'dikerib ez-Zübeydî*. Dımaşk: Matbû'âtu Mecma'i'l-Lugati'l-'Arabiyye bi-Dımaşk, 1985.
- Töncî, Muhammed et-. *Dîvânu'l-Efveh el-Evdî*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1998.
- Ya'kûb, Emîl Bedî'. *el-Mu'cemu'l-mufassal fî şevâhidi'l-lugati'l-'Arabiyye*. 14 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Ya'kûb, Emîl Bedî'. *Mevsû'atü'n-nahv ve's-sarf ve'l-i'râb*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1998.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Mustafa Hicâzî. 40 Cilt. Kuveyt: Matba'atu Hükümeti'l-Kuveyt, 1965.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-. *el-Cümel*. thk. Ali Tefîk el-Hamed. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle; İrbid: Dâru'l-Emel, 1984.
- Zemahşerî, Cârullah Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmuzi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd & Ali Muhammed Mu'avvad. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykan, 1998.
- Zemahşerî, Cârullah Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-. *el-Mufassal fî 'ilmi'l-luga*. thk. Muhammed İzzeddîn es-Sa'idî. Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1990.

